

**Чернігівський національний технологічний університет
Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства і
агрохімії імені О. Н. Соколовського»**

В. І. Канівець, М. М. Пархоменко, С. В. Канівець

Основи ландшафтознавства і охорона земель

Навчальний посібник

*Друге видання,
виправлене і доповнене*

**Київ
«Каравела»
2019**

**УДК: 911.5 +
911.6 + 502.63
К 19**

Рекомендовано до друку вченою радою
Чернігівського національного технологічного
університету (протокол № 6 від 29 червня 2016 р.)

Рецензенти:

Ю. М. Дмитрук, доктор біол. наук, професор,
зав. кафедри ґрунтознавства

Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;

Є. Н. Красеха, доктор біол. наук, професор,
зав. кафедри географії України геолого-географічного факультету
Одеського національного університету ім. І. Мечнікова;

А. П. Ачасов, доктор с.-г. наук, доцент,
зав. кафедри землевпорядкування Харківського національного
аграрного університету ім. В. В. Докучаєва.

Канівець В. І., Пархоменко М. М., Канівець С. В.

**К 19 Основи ландшафтознавства і охорона земель: навч.
посіб., 2-ге видання, виправлене і доповнене /
В. І. Канівець, М. М. Пархоменко, С. В. Канівець. – К.:
«Каравела», 2019. – 140 с.: іл.**

ISBN 978-966-222-974-5

Посібник написано для студентів і фахівців природничих спеціальностей, а також розраховано на широке коло читачів. Навчальний посібник спрямовано на надання знань читачам про ландшафти, в яких вони живуть, використовують їхні ресурси, котрі так чи інакше змінювала людина в історичному розрізі і тепер прагне зберегти природні цінності та облагородити і наростити ресурси антропогенних та природних ландшафтів.

У посібнику розглянуті компоненти ландшафту, елементарні його частини, функції окремих складових, класифікація і систематика ландшафтів, особливості їх обстеження й картування. Викладена система вимог з оптимального використання ландшафтів у аграрному секторі – агрономії, землевпорядкуванні, лісовому господарстві. Окремі розділи присвячені землям природно-охоронного призначення (рекреаційному, спортивно-оздоровчому тощо), описані заходи поліпшення земельних комплексів. Окремий розділ присвячено заповідному фонду та порядку включення нових земель до природоохоронних територій державного і місцевого значень.

Посібник написано для студентів і фахівців природничих спеціальностей, а також розраховано на широке коло читачів.

УДК: 911.5 + 911.6 + 502.63

**© В. І. Канівець, М. М. Пархоменко,
С. В. Канівець, 2019**

ISBN 978-966-222-974-5

© Видавництво «Каравела», 2019

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1.	
Поняття про ландшафт і ландшафтну сферу Землі, предмет ландшафтознавства	8
Розділ 2.	
Елементарні частини ландшафту	15
Розділ 3.	
Систематика та класифікація природних і антропогенних ландшафтів.....	21
Розділ 4.	
Головні ландшафтоутворюючі компоненти і процеси ..	25
4.1. Геологічний фундамент	26
4.2. Рельєф як компонент ландшафту	30
4.3. Атмосфера, клімат, погода.....	38
4.4. Природна рослинність.....	46
4.5. Гідросфера.....	53
4.6. Ґрунтовий покрив	55
4.7. Господарська діяльність людини	56
Розділ 5.	
Картографування ландшафтів.....	59
5.1. Особливості польового ландшафтного знімання і складання великомасштабних картографічних матеріалів ..	61
5.2. Картографування деяких особливих територій.....	65

5.3. Застосування ГІС для проектування «сталих агроландшафтів».....	66
--	----

Розділ 6.

Комплексне природне районування.....	73
---	-----------

Розділ 7.

Формування «сталих агроландшафтів»	76
---	-----------

7.1. Загальні підходи до проектування	76
---	----

7.2. Розміщення сільськогосподарських угідь і сівозмін	78
---	----

7.3. Загальні принципи організації території з розвиненими ерозійними процесами.....	79
---	----

7.4. Розміщення полезахисних і водорегулюючих лісосмуг та комплексних водозатримуючих рубежів.....	80
---	----

7.5. Урахування ландшафтних особливостей при організації територій з осушенням і зрошуванням	87
---	----

7.6. Організація пасовиськ і сіножатей	88
--	----

Розділ 8.

Природоохоронні території.....	93
---------------------------------------	-----------

8.1. Правове поле	93
-------------------------	----

8.2. Природно-заповідний фонд (ПЗФ) України	97
---	----

8.3. Об'єкти культурно-історичної спадщини України	113
--	-----

8.4. Екологічна мережа.....	115
-----------------------------	-----

Поради до практичних занять.....	124
---	------------

Додаток 1. Назви ландшафтів на обкладинках.....	126
--	------------

Додаток 2. Приклади ландшафтів	127
---	------------

Література.....	133
------------------------	------------

Вступ

Ландшафтознавство є однією з важливих природничих наук, розробки з якої широко використовуються у фізичній географії, землевпорядкуванні, ґрунтознавстві, землеробстві, будівництві та в іншій діяльності людини. Ландшафтознавство інтегрує різноманітні знання про землю і навколишнє середовище. Тому слугує основою для диференціації природно-територіальних комплексів – як при дрібномасштабному їх обстеженні і картографуванні (диференціації великих ландшафтних масивів – видів, типів, класів ландшафтів), так і при найбільш детальному виокремленні елементарних частин ландшафту (великомасштабному картуванні).

На основі середньо- і дрібномасштабного картографування видів ландшафтів здійснено зокрема фізико-географічне районування території України (1968, 1985 за ред. А. М. Маринича), із застосуванням матеріалів по ландшафтах – проведені сільськогосподарська типологія земель (1964, за ред. Г. С. Гриня, М. К. Крупського) і природно-сільськогосподарське районування (1985, О. П. Канащ та ін. – у форматі рукопису). Як географічна основа ці матеріали широко використовуються у природничо-наукових дослідженнях і у практичному аграрному плануванні. Малі елементарні частини ландшафтів – на рівні фацій (ланок), урочищ, місцевостей, які виділяють при великомасштабному картуванні,

використовуються у сільськогосподарському землевпорядкуванні, гідромеліорації земель, ландшафтно-адаптивному землеробстві, у землеробстві з контурною організацією території, плануванні комплексних водорегулюючих (стокозатримуючих) рубежів на схилах – із лісових насаджень, задернованих смуг, технічних гідроперехоплювачів. На виокремлені елементарні природні комплекси спираються і при відведенні земель під заліснення й залуження, проектуванні сільської і міської забудови, у цілому беруть за основу при благоустрої та підвищенні ресурсів ландшафтів.

У навчальному посібнику розглянуті складові ландшафтів і їх роль у формуванні природно-територіальних комплексів, класифікація рівнинних ландшафтів, наведені приклади зручного формулювання їх назв, принципи та типи благоустрою. Перелічено охоронні ландшафти державного і місцевого значення, особливо цінні природні урочища й пам'ятки природи. Висвітлено екологічні проблеми у деяких ландшафтах, наведено приклади створення екологічних мереж з біоцентрами та екокоридорами, охоронних урочищ місцевого значення, аби зберігати природні біоценози й розширювати життєвий простір для особливо цінних і рідкісних представників флори та фауни.

Навчальний посібник підготовлено на основі курсу лекцій з ландшафтознавства і охорони земель, який читається на спеціальностях «Землепорядкування», «Будівництво», «Водні ресурси», а зараз читається на курсі «Екологічно сталі ландшафти» і лісове господарство у Чернігівському національному технологічному університеті, а також на основі ландшафтно-грунтових досліджень ННЦ «Інститут ґрунтознавства і агрохімії імені О. Н. Соколовського».

Навчальне видання

**Канівець Віктор Іванович
Пархоменко Мирослав Миколайович
Канівець Сергій Вікторович**

Основи ландшафтознавства і охорона земель

Навчальний посібник

**Керівник видавничих проектів Ю.В. Піча
Світлини С. Канівця, М. Пархоменка, М. Тищенко**

Підписано до друку 20.07.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 5,5. Обл.-вид. арк 4,95.
Наклад 100 прим. Зам. № 20-07-2019-01.

**Видавництво «Каравела»,
просп. Рокосовського, 8а, м. Київ, 04201, Україна.
Тел. (044) 592-39-36. E-mail: caravela@ukr.net
www.caravela.kiev.ua**

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції:
ДК №2035 від 16.12.2004 р.